

VIRTUS

24 | 2017

Hanneke Ronnes

Achter de schermen

Het dagelijks leven aan het hof van de graven van Blois

203

H.A. Verhoef, *De graven van Blois, heren van Schoonhoven en Gouda. Dagelijks leven aan het Hof opgetekend uit de middeleeuwse jaarrekeningen* (Schoonhoven: Historische Uitgaven Schoonhoven, 2016, 247 p., ill., index)

Het onderwerp van het Object in context in dit jaarboek is het Haagse hof in de Beierse periode. De Hollandse graaf Albrecht van Beieren (1336-1404) was een tijdgenoot van graaf Jan van Blois (1342-1381), wiens jaarrekeningen aan de basis liggen van Hennie Verhoefs *De graven van Blois, heren van Schoonhoven en Gouda*. Albrecht was afkomstig uit het huidige Duitsland, Jan uit Frankrijk; beide heren ontmoetten elkaar op Hollandse bodem. Jan was graaf van Blois, heer van Schoonhoven en Gouda, en bij afwezigheid van Albrecht van Beieren stadhouder van Holland en Zeeland. In de vijftien jaar voor Jans vroege dood verslechterde zijn relatie met Albrecht, niet in de laatste plaats vanwege het uitgavenpatroon van de eerste. De poging van Jan om hertog van Gelre te worden werd getraineed door Albrecht en uiteindelijk ging de titel in 1377 naar de echtgenoot van Albrechts dochter.

De late middeleeuwen in Holland hebben met Verhoefs boek aan reliëf gewonnen. Het zijn auteurs als Frits van Oostrom en Anteun Janse die (literair-)wetenschappelijk de afgelopen decennia de toon hebben gezet met 'grote verhalen' over deze periode in de Nederlanden. Het kleine verhaal gericht op de ontsluiting van één bron, zoals in dit geval de jaarrekeningen van Jan van Blois, draagt niettemin ook bij aan onze beeldvorming en kennis van deze periode. *De graven van Blois, heren van Schoonhoven en Gouda* toont verwantschap met werken als Willem van Hams *Het Markiezenhof te Bergen op Zoom* (1986); Verhoefs boek doet echter vooral, en in meer dan de titel, denken aan A.A. Arkenbouts *Frank van Borselen. Het dagelijkse leven op zijn hoven in Zeeland en het Maasmondgebied* (1994) over de vijftiende eeuw. In het geval van

Arkenbout ging het ogenschijnlijk om een herontdekking van de rekeningen van de heerlijkheid Voorne van Frank van Borssele: de veren pen lag nog tussen de bladzijden. Zo onbekend als de rekeningen van Van Borssele waren die van Jan van Blois niet. Niettemin heeft Verhoef zich aan monnikenwerk gewijd en is hij decennia bezig geweest om de nu online ontsloten rekeningen te transcriberen en te duiden.

In zijn boek hanteert Verhoef een losse combinatie van een chronologische en thematische opbouw. We volgen de jaarrekeningen door de tijd heen aan de hand van dertien hoofdstukken met titels als: 'Wie is Jan van Blois?', 'Hollandse problemen en conflicten', 'De twee reizen naar Pruisen' en 'De laatste jaren van Jan'. Een combinatie van een chronologisch en thematisch perspectief is een logische keuze, die niettemin niet helemaal gelukkig uitpakt vanwege de grote overlap tussen de verschillende hoofdstukken. Het hoofdstuk getiteld 'Middel-euws Schoonhoven en Gouda' bevat paragrafen over het kasteel, zoals: 'Werkzaamheden aan het kasteel', 'De tuinen rondom het kasteel', en 'De grachten rondom het kasteel van Schoonhoven', wat doublures oplevert met het hoofdstuk 'Het leven op het kasteel'; ook het hoofdstuk 'Jutten en bouwen' gaat uitgebreid in op bouwwerkzaamheden op het kasteel. Meerder keren wordt 'moeder Floren' geïntroduceerd, die onder meer in de tuinen en boomgaarden werkte. Hetzelfde geldt voor 'de bun', een reservoir waarin vis wordt bewaard, en voor het feit dat Jan van Blois met enige regelmaat kleding in onderpand moest geven in herbergen wanneer hij zijn spelschulden (dobbelen) niet kon betalen.

204

De jaarrekeningen geven een prachtig beeld van het leven aan het hof van de graven van Blois – ze zijn zo interessant dat we er niets bij hoeven te verzinnen, aldus Verhoef (p. 7-9). Hoewel daar geen woord Frans bij is – de bronnen zuigen je de veertiende eeuw in – is een zekere mate van contextualisering noodzakelijk. De jaarrekeningen worden niet in een breder verband geplaatst van andere primaire of secundaire literatuur, of van andere kastelen of edelen. De vraag in hoeverre het dagelijks leven van Jan van Blois op kastelen als Schoonhoven en Gouda afweek van dat van voorgangers of opvolgers, anders of hetzelfde was als dat van andere hogere edelen die leefden in zijn tijd, blijft onbeantwoord. Onderzoekers worden onvoldoende bediend met citaten en bronvermeldingen; de auteur had op dit punt wel wat dichter bij Arkenbouts voorbeeld mogen blijven. Verhoef betoont zich vooral een vorser en vertaler – de in al die jaren opgebouwde vertrouwdheid met bronnen is zichtbaar in de kennelijke vanzelfsprekendheid waarmee hij een veertiende-eeuwse werkelijkheid verstaat –, minder een analyticus of fijnschrijver. Dat wil niet zeggen dat het resultaat droge kost is. Verre daarvan. Doordat het boek dicht bij de bronnen blijft en weinig citaten en geen noten bevat, is het juist voor de geïnteresseerde leek heel toegankelijk. Dit lezersgemak wordt nog versterkt door de vele illustraties.

Onder het dagelijkse leven uit de titel moeten vooral de werkzaamheden aan, in en om het kasteel en het vermaak aan het hof worden verstaan. Het hof en de stad kunnen we op deze terreinen niet los van elkaar zien: veel inwoners van Schoonhoven vonden emplooi op het kasteel. Het waren vooral de echtgenotes van de mannen die werkten aan het hof, die een groot deel van de levensmiddelen leverden. Het linnen en de wol werden gesponnen door huisvrouwen uit Schoonhoven; voor luxeproducten week men nog uit naar zuidelijke steden als Brugge, Gent, Antwerpen en Dordrecht.

De rekeningen bieden inzicht in een rijke schakering aan werkzaamheden: veel tijd werd

besteed aan het verbouwen van groente, het inkopen en bereiden van voedsel, het verjagen van muizen, het maken van livreeën en andere kledingstukken, wandtapijten en beddengoed, het verzenden van boodschappen, het voorbereiden van (buitenlandse) reizen, en de opvoeding en het onderwijs van de bastaardkinderen.

Kastelen behoeften bijna voortdurend herstelwerkzaamheden. Het idee dat een kasteel een of een enkele bouwfase kende, wordt hier maar weer eens onderuitgehaald: vrijwel elk jaar volgde nieuwe verbouwingen. Uit de rekeningen blijkt dat nu eens de brug naar het kasteel hersteld moest worden, dan weer de gevangenis waar iemand was uitgebroken, een bijgebouw of een omgewaaide kasteelmuur. De keuken werd op zeker ogenblik opnieuw opgebouwd (waarna als blijkt van dank of uit opluchting dat er weer gekookt kon worden, gevangenen werden vrijgelaten) en ook de toren van het kasteel in Gouda, gelegen aan de haven, moest regelmatig gerepareerd worden omdat schepen er vaak tegenaan voeren. En dan waren er nog allerlei minder ingrijpende verbouwingsmomenten waarbij hang- en sluitwerk werd toegevoegd of aangepast, nieuwe ramen werden geplaatst, schoorstenen werden vervangen en een galg werd gebouwd. De uitvoerders van deze werkzaamheden kregen brood met kaas (waarvoor een percentage van het loon werd ingehouden) en werkhandschoenen. Ook de roerende goederen vroegen veel aandacht: bedden werden getimmerd, evenals reken om kannen op te bergen of kleren op te hangen. Ten behoeve van het huwelijk van Jan in 1372 blijkt er intensief te zijn gewerkt aan allerlei interieuronderdelen van het kasteel.

205

Interessante informatie bieden de rekeningen ook over de ruimtespecialisatie in het kasteel. De differentiatie in kamers met verschillende functies is groot, iets dat eigenlijk niet kan verbazen – waarom zou men immers een grote variatie aan kamers hebben, maar geen ruimtespecialisatie? Toch is het bestaan van ruimtespecialisatie lange tijd ontkend: kastelen zouden, zo was de *communis opinio*, behalve de zaal weinig vertrekken hebben met een duidelijke functie. De rekeningen vermelden onder andere een kamer van de heer, een kamer voor de ‘armborstier’ (boogschutter), een ridderkamer, knapenkamer, valkenierskamer, klerkenkamer, een schrijfkamer, garderobe en harnaskamer. Net zo interessant zijn de kamers die nog niet worden genoemd ten tijde van Jan van Blois maar wel een kleine anderhalve eeuw later, een periode waarvoor er ook rekeningen bestaan die Verhoef gelukkig meeneemt. In de eerste twee decennia van de zestiende eeuw worden een kinderkamer, stove, en een rode kamer genoemd. Met elke nieuw ontsloten bron, vooral rekeningen en boedelinventarissen, kan het beeld van de ruimtelijke organisatie in het kasteel een beetje scherper gesteld worden. Vergelijken we de veertiende-eeuwse rekeningen van Blois bijvoorbeeld met die van het vijftiende-eeuwse hof van Frank van Borssele, dan komen de genoemde typen kamers redelijk overeen, met uitzondering van het feit dat de Zeeuwse edelman rond 1450 al over kleurenkamers beschikte. Dit maakt het aannemelijk dat de al genoemde rode kamer op Schoonhoven die begin zestiende eeuw in de bronnen opduikt, geantedateerd kan worden naar de tweede helft van de vijftiende eeuw. Het zijn fascinerende gegevens als bedacht wordt dat kleurenkamers lange tijd beschouwd werden als zeventiende- of achttiende-eeuwse vertrekken. Hetzelfde geldt voor kinderkamers, die soms zelfs als een negentiende-eeuws fenomeen gezien worden, maar al in de vijftiende eeuw zowel bij Van Borssele op Voorne en in Sint-Maartensdijk als in Schoonhoven aanwezig waren.

Ontspanning aan het hof bestond uit jagen, feesten, het beluisteren van voordrachten door

ingehuurde artiesten en muzikanten, het doen van spelletjes en uit – onmisbaar onderdeel van al dit vermaak – eten. De rekeningen getuigen van allerlei voorwerpen die te maken hebben met voedselbereiding. Opvallend is de vroege vermelding van de vork in een tijd waarin het ‘civilisatieproces’ volgens auteurs als Norbert Elias nog helemaal niet zo vergevorderd was dat de etiquette vroeg om voorwerpen waarmee druipend eten en vieze tafellakens voorkomen konden worden. Verhoefs bronnen bieden daarnaast inzicht in favoriet voedsel: zoe-tigheden, veel vis (soms extra uitgezet in de gracht en aan boord vers gehouden in bakken) en vogels, waaronder reigers. Deze reigers werden door roofvogels als sperwers en valken gevangen: ook aan dit hof was de jacht onder mannen én vrouwen een van de favoriete bezigheden. De ontspanning bestond behalve uit de jacht uit het aanschouwen van een bont gezelschap van artiesten die rondtrokken dan wel verbonden waren aan het hof: in Henegouwen trad een man op met een beer en een hond, in Blois een man met paard, geit en aap, een ‘katrid-der’ vocht met een wilde kat, er was een zot, minstrelen kwamen langs, net als ‘zeggers’ die hun publiek vermaakten met spreuken en spotverzen. Na de dood van de gravin Machteld van Holland in 1362 nam Jan van Blois haar muzikanten over. Hij liet hun instrumenten herstellen en kocht enkele nieuwe in Parijs.

Er werd veel gedobbeld in Schoonhoven, aan het hof en daarbuiten. Geen enkele andere overtreding werd zo vaak beboet als dobbelen, dat alleen was toegestaan in een aantal herbergen. Op de tweede plek van de meest voorkomende overtredingen stonden vechtpartijen en ook daar waren vrouwen regelmatig bij betrokken. Als hun wapens dienden het triktrakbord of de bierpul.

Het zijn smakelijke verhalen die een tamelijk clichébeeld van de middeleeuwen met veel narren, bierpullen en gevechten met beren lijken te bevestigen. Het cliché wordt genuanceerd door een droge werkelijkheid die ook verscholen ligt in de rekeningen: op het hof is men dag in dag uit in de weer met werklieden die het kasteel overeind houden, de bastaard-zoon moet naar school worden gebracht, er wordt geborduurd, geschoffeld, gepeld en geschild. En er ligt een vork naast het bord.

- Adel en heerlijkheden in Québec. De opkomst en het voortleven van een sociale groep en een feodaal instituut (ca. 1600-2000) 9
Benoît Grenier en Wybren Verstegen
- Handel in heerlijkheden. Aankoop van Hollandse heerlijkheden en motieven van kopers, 1600-1795 31
Maarten Prins
- Beschermd en berucht. De manoeuvreerruimte van jonker Ernst Mom binnen het rechtssysteem van zestiende-eeuws Gelre 57
Lidewij Nissen
- Prussia's Franconian undertaking. Dynasty, law, and politics in the Holy Roman Empire (1703-1726) 75
Quinten Somsen
- Gutsbesitzer zwischen Repräsentation und Wirtschaftsführung. Das Gut Nordkirchen in Westfalen im 18. und 19. Jahrhundert 105
Friederike Scholten
- Adel op de pastorie. Aristocratische huwelijken van predikanten in de negentiende eeuw 129
Fred Vogelzang

24 | 2017

9 789087 047252